

USUVABADUS KÕIGILE – BAPTISMI AND JA VASTUTUS

Anthony Peck

Euroopa Baptistiföderatsioon

Abstract

Religious Freedom for All – Baptist Gift and Responsibility

The earliest English Baptists of the 17th century were among the first to argue for universal religious freedom in the face of state-imposed religious conformity. This article examines the origins of that conviction in English Separatism and continental Anabaptist thought. It discusses the challenges that such a conviction brought, to the religious situation of the time, to succeeding generations of Baptists themselves, and to the contemporary situation of religious freedom around the world. The subsequent development of the idea of religious freedom for all among the Baptists is explored, including the importance of keeping in balance the three elements of the rule of Christ, natural rights, and respect for conscience. The necessity of advocacy for religious freedom being always in the context of human rights as a whole is highlighted.

Keywords

Baptists · Religious Freedom · Human Rights

Baptistid on 400 aastat taotlenud täielikku usuvabadust – mitte üksnes endale, vaid kõigile. Baptistide tunnistus kõlas kõige selgemini ja järjepidevamalt just nende võitluses inimeste õiguse eest anda oma usuliste veendumuste ning talituste asjus aru Jumalale ja mitte valitsusele. (McBeth 1987: 252)

Inglismaal kehtiv praktika muutus tänu julgusele, mida näitas teiste hulgas Thomas Helwys, baptisti vaimulik, kes kuulutas usuvabadust ajal,

mil niisugused vaated olid ohtlikud. [—] Helwys oli esimene inimene, kes sõnastas inglise keeles seda, mida me tunneme 18. artikli nime all. (Evans, Petito, Thane 2017: 16)

Esimene neist tsitaatidest pärineb 20. sajandi teise poole silmapaistvalt baptisti ajaloolaselt ja markeerib seda, kuidas usuvabaduse taotlemine kõigile kujutab endast baptisti identiteedi võtmeosa. See taotlus on ka siinse artikli teema. Tahaksin analüüsida baptisti identiteedi alusväärtust, uurida selle arengut ja mõningaid väljakutseid, millega baptistid ise selle põhimõttega tegeldes kokku puutusid. Ühtlasi püüan näidata, et 21. sajandil on niisugune usk usuvabadusse baptisti tunnistuse jaoks jätkuvalt nii „and“ kui ka „vastutus“.

Teine tsitaat pärineb Suurbritannia parlamendi 2017. aastal avaldatud ametlikust raportist, mis kirjeldab usu- ja veendumusvabaduse olukorda üle maailma. Raporti kohaselt olid 17. sajandil elanud baptistid esimesed, kes taotlesid usuvabadust kõigile. Nad tegid seda ajal, mil suurem osa Euroopast – Inglismaa kaasa arvatud – järgisid *cuius regio, eius religio* põhimõtet (kuningas või valitseja dikteerib, mis usku tema alamad järgima peavad).

USUVABADUSE IDEE ALGED BAPTISTLIKUS LIIKUMISES

Thomas Helwys¹, kellele tsitaadis viidati, oli Inglismaa esimene baptistlik juht. 1609. aastal Amsterdamis rajasid nad koos John Smythiga maailma esimese baptistikoguduse. See koosnes inglise separatistidest – nendest, kes uskusid, et riigi rajatud Inglismaa kirikut (seadus kohustas kõiki inglasi selle talitustest osa võtma) ei anna enam seestpoolt reformida ja et Uut Testamenti järgiva puhta kiriku otsijad peavad sellest eralduma.

Mainitud separatistid rajasid kogudusi, ennekõike Ida-Inglismaal, ja pidasid teenistusi väljapool anglikaani kirikuid, mille eest neid vangistati ja trahviti. Mitu separatistide gruppi sooritasid retke Amsterdami, mis oli tollal vaba linn, ja 1609. aastal võttis John Smythi ja Thomas Helwyse juhitud grupp kasutusele põhimõtted, mida on hakatud nimetama

¹ Helwysest olen kirjutanud pikemalt artiklis „Thomas Helwys, Unlikely Prophet of Universal Religious Freedom“ (Peck 2015).

baptistlikeks. Nende põhimõtete hulka kuulub usu peale ristimine, arusaam kogudusest kui kohalikust lepingukogukonnast, mis ühineb Kristuse tahte otsimiseks, vabadus kuninga või valitsuse sunnist südametunnistuse küsimustes ja kiriku sisuline lahutatatus riigist.

1612. aastal tuli osa Thomas Helwyse juhitud kogukonnast tagasi, et rajada Londoni linnamüüride taha Inglismaa esimene baptistikogudus. Helwys võttis kaasa ka raamatu käsikirja, milles ta kaitses uut „baptisti“ koguduslikku laadi. Ta ei väljendanud erilist sümpaatiat teiste kristlike kirikute vastu, hoope said isegi teised separatistid, kuid tõi siiski olulise argumendi, et kaitsta kõigile neile laieneva usuvabaduse kehtestamist Inglise ühiskonnas. Seda vabadust laiendas ta ka teistele aabrahamlikele usunditele ja isegi nendele, keda pidas ketseriteks:

Sest meie isand kuningas on maine kuningas ja kuningana ei ole tal meelevalda millegi muu kui vaid maiste asjade üle. Kui kuningas inimesed on kuulekad ja ustavad alamad, kes järgivad kõiki maiseid seadusi, ei tohi meie isand kuningas midagi enamat nõuda. Sest inimeste usk Jumalasse on vaid nende endi ja Jumala vaheline asi. Kuningas ei hakka selle eest aru andma. Nii ei tohi kuningas ka Jumala ja inimeste vahel kohut mõista. Olgu nad ketserid, türklased, juudid või kes iganes: maisel võimal ei ole kohane neid vähimalgi määral karistada. (Helwys 1998: 53)

Helwys adresseeris raamatu kuningas James I-le, kes uskus, et tal on „Jumala antud õigus“ valitseda oma alamate ja nende südametunnistuse üle ning siduda neid usuliselt Inglismaa kirikuga. Kirjutatu eest pandi Helwys vangi, kus ta 1615. aastal ka suri.

Nagu märgiti eelmainitud Briti parlamendi raportis, oli tegemist esimese ingliskeelse tekstiga, mis taotles usuvabadust kõigile, sõltumata religioonist või teoloogiliste vaadete sobivusest kristliku ortodoksiaga. Ajal, mil Inglismaal puudus igasugune arutelu kõigile usunditele laienevast südametunnistuse- ja talitusvabadusest, oli see julge ja märkimisväärne avaldus. 30 aastat hiljem Helwyse ja tema mantlipärijate mõjul vastav arutelu ikkagi algatati. 1640. aastatel asendus monarhia 20 aastaks parlamendivõimuga, mis tagas paljude radikaalsete ideede õitsengu (Coffey 2000: 145–160).

Kust aga Helwys üldse sai oma julge arusaama usuvabadusest kõigile? Teadlaste seas puudub konsensus, kui suurt mõju baptismi lätele

avaldas inglise separatism, millest usuliikumine 17. sajandi alguses välja kasvas. Kahtlemata pärisid varajased inglise baptistid separatistide arusaama koguduste otsesest lepingust Jumala ja üksteisega, mis ei vaja preestrit või piiskopist vahendajat. Sellest arenes välja baptistlik kontseptsioon Jumala armulepingust, millega saab liituda usu peale ristimise teel (Fiddes 2018). Kindlasti oli ka usuvabadus vähemalt teatud määran separatismi tulem. Kuivõrd separatistid taotlesid sallivust omaenda usu-liste veendumuste ja talituste suhtes, ei saanud nad teisi sellest päris ilma jätta.

Samas oli siin üsna kindlalt ka teisi mõjutusi. Helwyse avalduse universaalsus – ta taotles usuvabadust nii mitteortodokssetele kristlikele gruppidele kui ka moslemitele ja juutidele – võlgneb paljugi anabaptistide mõttele. Anabaptistide liikumine sai alguse 1520. aastatel Zürichis kui reformatsiooni radikaalne tiib. Nad eirasid reformatsiooni korraldamiseks moodustatud religioosse ja ilmaliku võimu liitu, taotledes usuvabadust vabas riigis. Anabaptiste kiusati tugevalt taga, paljud neist surid märtrisurma, kuid nende ideed jäid elama ja löid õitsema mennoniitide seas. Noorel Amsterdamis baptistide kogukonnal oli kokkupuuteid Waterlanderi mennoniitidega. Nad elasid usuliselt mitmekesisest keskkonnas, kus usuvabadust puudutava debati kerkimine oli üsna tõenäoline (Bangs 2010). Ehkki Helwys ja tema kogudus viibisid linnas lühikest aega, olid nad kindlasti Waterlanderi mennoniitide olemasolust teadlikud, kusjuures hiljem liitus nendega osa John Smythi juhitud Amsterdamis kogudusest.

16. sajandi alguses elanud anabaptistlikud autorid taotlesid universaalset usuvabadust. Näiteks Šveitsi anabaptist Hans Deck kirjutas 1527. aastal „tõelise evangeeliumi praktiseerimisest“, mis hõlmas endas seda, et

igaüks laseb teisel rahu elada ja liikuda – olgu ta türklane või pagan, uskugu ta mida tahes. [—] Mitte keegi ei tohi teist piirata, vaid tuleks lubada kõigil – olgu nad paganad või juudid või kristlased – liigelda kõigil territooriumidel oma Jumala nimes. Nõnda saame kõik osa Jumala antava rahu hüvest. (Klassen 1981: 292)

See silmapaistev visioon tõeliselt mitmekesisest ühiskonnast, mille liikmed elavad rahu üksteisega, ulatub ehk isegi Helwyse omast kaugemale.

Vaatamata selgete dokumentaalsete tõendite puudumisele on mõistlik eeldada, et kokkupuude anabaptistide ideedega kujundas Helwyse radikaalset arusaama kõigile laienevast usuvabadusest. Tema kodumaal oli see mõte oma ajast ees. Helwyse usuvabaduse kontseptsioon rajanes kõrgel ideaalil, mille kohaselt oli Kristus indiviidi südametunnistuse ainuke Issand ja kohtumõistja. Viimast hakkasid baptistid hiljem Lunastaja krooniõiguseks (*the crown rights of the Redeemer*) nimetama: „Kristuse vaimne kuningriik (*spiritual kingdom*) ei ole vähimalgi määral riigivõimu (*state*) alluvusalas“ (Fiddes 2020: 3–4).

Teiselt poolt kinnitas Helwys selgesõnaliselt, et baptistid peavad olema lojaalsed ühiskonnaliikmed, kes näitavad truudust kuningale kõiges peale südametunnistuse asjade. Nõnda tuli Helwyse arvates vajadusel kuninga ja riigi eest sõtta minna, samuti võisid baptistid magistratideks² hakata. Mõlemas küsimuses eristus Helwys anabaptistidest, kes jäid oma suhetes võimuga täielikeks patsifistideks: ei teeninud sõjaväes ega võtnud osa riigivalitsemisest.

Oma käsitluses varajastest Inglise baptistidest märgib Stephen Wright (2006: 74) tabavalt, et nende pühendumus kõigile laieneva usuvabaduse ideele lõi eeltingimused kodanike religioossele ühtsusele tugineva ühiskonna transformeerimiseks. Sallivust leidnud usundite heakskiit mitmekesisusele ja pluralismile oleks võinud seda ühiskonda drastiliselt muuta. Kui baptistid oleksid saanud võimaluse magistratideks hakata, oleksid nad eeldatavasti kasutanud oma positsiooni usulise sunniga võitlemiseks ja muude vabaduste kaitseks. Wright järeldeb siit, et eelmainitu „lõi poliitilise aktivismi jaoks tarvilikud teoreetilised eeldused“, mis jäid teoreetiliseks järgnenud 30 aastaks (74). Paraku ei õnnestunud Helwysel näha, kuidas tema radikaalne pühendumus kõigi usulisele vabadusele praktikas toimima hakkas.

Lõpetuseks väärrib märkimist see, et kõigile laieneva usuvabaduse taotlus läbib punase niidina Inglise baptistide kirjandust ja Helwysele järgnenud juhtide mõttemaailma, jõudes 1640. aastatel Roger William-sini. Williams (kes oli kõigepealt baptist, hiljem aga liitus otsijate (*Seekers*)

² Magistraadid olid ametlikud seaduse kaitsjad, kes mõistsid õigust riigi nimel. Helwyse seisukoht kajastub usutunnistuses pealkirjaga „A Declaration of Faith of English People Remaining at Amsterdam in Holland“, mille ta koostas 1610. või 1611. aastal (Lumpkin 2011: 113).

liikumisega) rändas Inglismaalt Ameerika uude maailma ja rajas Rhode Islandile koloonia, mille alustalaks oli usuvabadus kõigile. See avaldas omakorda mõju Ameerika Ühendriikide asutajaisadele. Williams selgitas oma arusaama universaalsest usuvabadusest 1644. aastal avaldatud raamatus „Tagakiusamise verine uskumus“ („The Bloody Tenent of Persecution“):

See on Jumala tahe ja käsk, et Tema Poja Issanda Jeesuse Kristuse tulekust alates oleksid ka kõige paganlikumad, juudilikumad, türklaskumad ja antikristlikumad veendumused ja riitused kõigis rahvastes ja riikides kõigile inimestele lubatud; et nende vastu võideldaks üksnes selle mõõgaga, mis on ainsana võimeline hingeasjades vallutada, nimelt Jumala Vaimu mõõgaga – Jumala sõnaga. (McBeth 1990: 83)

1640. ja 1650. aastatel Inglise vabariigis tekkinud ideede keeris, milles kerkis esile ka usuvabaduse küsimus, avaldas mõju filosoof John Locke'ile, kes mängis võtmerolli Carolina põhiseaduse koostamisel, ja kveeker William Pennile, kes tegeles Pennsylvania põhiseadusega. Mõlemad lapsekingades Ameerika osariigid rajanesid arusaamal pluralistlikust ühiskonnast, milles on tagatud usuvabadus.

ARTIKKEL 18 JA INIMÕIGUSTE ÜLDDEKLARATSIOON

Baptismi tekkelugu arvesse võttes võib 2017. aasta Suurbritannia parlamendi väidet, et „Helwys oli esimene inimene, kes sõnastas inglise keeles selle, mida me tunneme ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni 18. artikli nime all“, igati korrektseks pidada. Artikkel 18 sätestab:

Igaühel on mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadus; see õigus kätkeb vabadust muuta oma usku või veendumusi, samuti vabadust kuulutada oma usku või veendumusi nii üksi kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt õpetamise, tava, kultuse ja kombetalituste kaudu. (ÜRO 1948)

Eri Euroopa riikides tärganud baptistikogukonnad talusid algusest peale usuvabaduse piiramist, diskrimineerimist, isegi tagakiusu ja vangistusi, mida tavaliselt teostas riigivõim koostöös universaalset usuvabadust

eirava riigi- või rahvuskirikuga.³ Nende kitsikustega puututi kokku veel vahetult enne inimõiguste ülddeklaratsiooni koostamist. Niisiis pole üllatav, et (ennekõike Ameerika Ühendriikide) baptistid võtsid osa protsessist, mis kulmineerus 1948. aasta dokumendiga. Koostöös teiste kristlike liikumistega – eriti märkimisväärne oli luterlasest Frederick Nolde panus – kõneldi vajadusest vaadelda kõigile laienevat usuvabadust põhjaneva inimõigusena (Peck 2020: 32–34).

Siinjuures tuleks märkida, et Helwyse esialgse taotluse ja inimõiguste ülddeklaratsiooni vahele jäi 350 aastat, mil tema nimi ja nägemus usuvabadusest jäid tagaplaanile. See nägemus sai uue elu alles maailmasõdade vahelisel perioodil, kui ühelt poolt hakkas fašism Euroopas pead tõstma ning teiselt poolt hoolisid paljud rahvaste lepitamisest ja kestva rahu kehtestamisest. Just sel perioodil ilmus Helwyse raamatu uus trükk silmapaistva baptisti õpetlase Henry Wheeler Robinsoni eessõnaga, mis lõpeb sõnadega: „Mida me ka ei mõtleks selle raamatu autori teistest veendumustest, tema kuulutus usundi õigusest olla vaba poliitilisest sekumisest väärib kõigi heakskiitu“ (Helwys 1935: xv).

Baptistide pühendumus sellele universaalse usuvabaduse vormile, mille pakkus välja Helwys, muutus järgnenud sajandite vältel nõrgemaks. Seda on võimalik selgitada mitme teguriga, millest siin toome välja kaks. Esiteks leidus algusest peale baptiste, kes ei olnud valmis võtma omaks universaalset usuvabadust, mis laienes *kõigile*. Teine, mitte nii negatiivne tegur on baptistliku mõtte areng valgustusajastu vältel ja selle järel, mis leidis usuvabaduse kaitseks Helwyse omast erinevaid argumente.

HELWYSE UNIVERSAALSE USUVABADUSE VISIOON KUI VÄLJAKUTSE BAPTISTIDELE

Juba vahetult pärast Helwyst leidus neid, kes üritasid piirata tema üleskutset universaalsele usuvabadusele. Mõned ei tahtnud laiendada sellist vabadust roomakatoliku usu järgijatele ega neile, kelle seisukohad ei lähtunud üksnes pühakirjast. Paljudel oli raske nõustuda tolerantsuse laiendamisega teistele usunditele ning mõte, et ka „uskmatust“ (ateismi) võiks

³ Üks näide on 1920. aastatel toimunud Rumeenia baptistide tagakius, vt (Green 1997: 150–153).

sallida, näis vastuvõetamatu. Kaks varast baptistide usutunnistust, mis väljendasid kalvinistliku taustaga partikulaarbaptistide ja arminiaanliku taustaga generaalbaptistide seisukohti, soovisid mõlemad tagada vabadust üksnes nendele vaadetele, mis ei ole vastuolus pühakirjaga (Lumpkin 2011: 275).

Nagu on järelanud ajaloolane John Coffey, see kvalifitseeriv seisukoht

läbib (varasemat) baptistlikku tolerantsusnägemust [—] Oma kirjutistes sallivuse teemal olid baptistid maalinud mõjusa pildi vägivallatust ja vabatahtlikkuse alusel toimivast kogudusest, mis elab rahumeelselt pluralistlikus ühiskonnas, mida valitseb ennekõike tsiviilsuhetel rajanev riik. (Coffey 2002: 25)

Helwyse usuvabaduse üleskutse universaalne ulatus jäi baptistidele järgnevatel aastatel katsumuseks. Huvitaval kombel näib, et 1880. aastal avaldas kuulus jutlustaja Charles Haddon Spurgeon toetust Helwyse üleskutsele, kaitstes end avalikult ateistiks kuulutanud saadiku õigust hõivata koht briti parlamendis, andmata traditsioonilist religioosset truudusvannet kroonile (Kruppa 1982: 350).

Võime tuua ka kaasaegseid näiteid. On mõistetav, et Põhja-Nigeeria baptistidel pole kerge seista moslemite usuvabaduse eest, kuna regioonis toimuvad konfliktid ekstremistlike moslemigrupeeringutega, mis on rünnanud baptistide kirikuid ning tapnud, röövinud või haavanud inimesi. Kui aga Baptistide Maailmaliidult (BWA) paluti sekkumist, õhutas liit Nigeeria baptiste osalema seminaridel konfliktide lahendamiseks ja rahuliku kooseksisteerimise viisidest. Hilisemas Baptistide Maailmaliidu resolutsioonis kinnitati „meie, baptistide pühendumust kõigi usuvabadusele“ ning kutsuti üles

lõpetama vägivaldsed konfliktid ja inimõiguste rikkumised Nigeerias rahumeelsel viisil, innustades samal ajal meie baptistidest vendi ja õdesid jätkuvalt otsima viise edendamaks rahu ja austust kõigi Nigeeria inimeste vahel. (Fiddes 2020: 14–15)

Mõnikord on baptistidel tekkinud dilemma kahe eesmärgi vahel: üheks on pühendumus evangeelsele missioonile, mis viib usulise pöördumiseni, teiseks aga püüd tagada usuvabadus ka nendele, kes on selle evangeelse töö sihtmärkideks. Inimõiguste ülddeklaratsiooni (UDHR) artikkel 18

tagab õiguse usuvahetusele. Baptiste on julgustatud jagama oma usu-tõdesid, ent ühtlasi ka austusega aktsepteerima kuulaja õigust neid omaks võtta või tagasi lükata. Teisisõnu antakse teisele inimesele vabadus jääda oma esialgsete usuliste veendumuste juurde.

Selle duaalsuse tasakaalus hoidmine usuliselt mitmekesisel maailmas oli kolme suurima kristliku ühenduse – Rooma-Katoliku Kiriku, Kirikute Maailmanõukogu ja Ülemaailmse Evangeelse Alliansi – märgilise ühisavalduse põhiteema. Selles adresseeritakse kiriku misjoni-kutsumuse küsimust ning kutsutakse üles pühendumata universaalsele usuvabadusele:

Misjon kuulub kiriku olemuse juurde. Jumala sõna kuulutamine ja tunnistamine maailmale on iga kristlase jaoks võtmetähtsusega. Samas tuleb misjoneerida vastavalt evangeeliumi põhimõtetele täieliku austuse ja armastusega kõigi inimeste vastu (*Sissejuhatusest*) [—]

7. Usu- ja veendumusvabadus

Usuvabadus, sealhulgas õigus avalikult kuulutada, praktiseerida, propageerida ja vahetada oma usku, tuleneb inimväärikuse kontseptsioonist, mille aluseks on arusaam inimese loomisest Jumala näo järgi (1Ms 1:26). Seega on kõigil inimestel võrdsed õigused ja kohustused. Seal, kus religiooni kasutatakse ära poliitilistel eesmärkidel või kus esineb religioosset tagakiusamist, kutsutakse kristlasi üles neid tegusid prohvetliku tunnistusega hukka mõistma. (World Council of Churches, Pontifical Council for Interreligious Dialogue, The World Evangelical Alliance 2011)

Euroopa Baptistiföderatsioon seadis selle avalduse juhendiks kõigile ühenduses kuuluvaile baptistiliitudele ja konventsioonidele nii evangeeliumi tunnistamise kui ka universaalse usuvabaduse osas.

Baptistid on üritanud seda ellu viia näiteks Liibanonis, riigis, mille ajalugu läbib vägivaldsed konfliktid ja poliitilised kriisid. Baptistid on seal väike, ent mõjukas protestantlik vähemus. Sealsed baptistlikud kogudused on pühendunud misjoniülesande täitmisele, jagades evangeeliumit naabritele ja kogukondadele. Beirutis asuva Araabia Baptistide Seminari töö ja programmide kaudu on baptistid astunud dialoogi ja loonud ladsaid suhteid teiste kristlike konfessioonide, aga ka islamiusu esindajatega. Iseäranis on soovitud olla osa „vaiksest enamusest“, mis moodustub eri usku inimestest, kes tahavad selles konfliktis piirkonnas rahulikult koos

elada (Langley 2014). See on positiivne areng Helwyse algsest visioonist, mis garanteerib usuvabaduse ja rahu kõigile.

Baptistid on vahel kahelnud Helwyse radikaalse visiooni elluviimise võimalikkuses. Tavaliselt on põhjuseks olnud vahetu konteksti vaenukkus nende endi suhtes. Siiski esineb näiteid sellest, kuidas isegi kee-
rulistest olukordades on baptistid püüdnud ehitada üles ühiskonda, mis garanteerib kodanikele usuvabaduse ja innustab üksteisega rahu elamise püüet.

BAPTISTLIKU USUVABADUSE KONTSEPTSIOONI ARENG

Teine faktor, mis vähendas Helwyse keskset rolli universaalse usuvabaduse baptistlikul mõtestamisel, oli baptisti mõtteloo loomulik areng vahekorras Suurbritannias, Ameerika Ühendriikides ja hiljem ka Euroopas aset leidnud ühiskondlike, kultuuriliste ning filosoofiliste muutustega. (Baptistidel ei olnud Euroopas 19. sajandi keskpaigani kindlat jalgealust.)

Hiljutises, hetkel veel avaldamata artiklis identifitseerib baptisti teoloog Paul Fiddes (2020) kolm teoloogilist alust kõigile laieneva usuvabaduse doktriinile. Nendeks on jumalik meelevald (*divine rule*) (mõistetav kui Kristuse valitsemine – Kristus esindab Jumala suveräänsust), loomuhõigused (*natural rights*) ja südametunnistuse austamine. Ta kirjutab:

Neid kolme võib vaadelda kindlate kristlikus teoloogias sõnastatud Kolmainsuse omaduste peegeldusena: Poja meelevald, Isa antud annid ja Vaimu sisemine valgus. Nagu ka Kolmainsuse kolm isikut need omadused põimuvad omavahel ja sisalduvad üksteises, alati koos töötades.
(1)

KRISTUSE MEELEVALD (*THE RULE OF CHRIST*)

Esimene põhimõte – jumalik meelevald ehk Kristuse meelevald – on kergesti seostatav Helwyse teoloogiaga. See on veendumus, et ilmaliku riigi kõrval eksisteerib spirituaalne riik, mis piirab tsiviilvõimu. Helwys (1998: 4) ise väljendas seda nii:

[—] Jumal on loovutanud kuningale maise kuningriigi koos kogu maise võimuga, millele keegi ei tohi vastu hakata, vaid peab innuga kuuletuma [—],

kuid

[—] ainuüksi Kristus on Iisraeli kuningas, kes istub Taaveti troonil, ja kuningas peab olema tema Kuningriigi alam.

Helwys järeldab, et (maisel) kuningal „ei ole võimu Kristuse vaimse kuningriigi üle“ (4).

Fiddes (2020: 4) osutab, et pühendumus süüme- ja usuvabadusele viib meid baptistliku eklesiooloogia tuumani: see on „baptistlik veendumus, et ainuüksi ülestõusnud Kristus valitseb oma kirikut, kutsudes ja koondades inimesi lepingu kogukonda (*covenant community*)“.

Siiski on oluline märkida, et baptiste innustati algusest peale vältima usulist getostumist, võttes osa riigi- ja ühiskonnaelust, tunnistades oma usku avalikus ruumis. Tänapäevaseks näiteks võib pidada Suurbritannia ja Euroopa baptistide osalust huvigrupis, mis toetab Suurbritannia parlamendis Parteideülest Rahvusvahelise Usuvabaduse parlamendirühma (*All-Party Parliamentary Group on International Religious Freedom*). Seal istuvad baptistid ühe laua taga kõigi usundite esindajatega, aga ka nende Suurbritannia ühiskonna liikmetega, kes ennast usuliselt ei määratle. Neid ühendab veendumus, et universaalset usuvabadust tuleb kaitsta kogu maailmas.

LOOMUÕIGUSED

Teine baptistliku usuvabaduse käsitluse alussammas arenes välja 18. sajandi keskpaiga valgustusideedest, tuues sisse õiguste mõiste. „Usuvabadus on loomuõigus, hilisemalt inimõigus, mis on antud Jumalalt inimestele loomisprotsessi käigus“ (Fiddes 2020: 5). Niisugust keelt kasutati Ameerika Ühendriikide põhiseaduses ja õiguste deklaratsioonis ning Prantsusmaa inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis. See mõtteviis oli loomulik mõlemal pool Atlandi ookeani elavatele baptistidele, mistõttu loomuõiguse mõistele ei pööratud 18. ja 19. sajandi baptistlikus teoloogias kuigi palju tähelepanu. Olemas olnud mõttekäigud järgisid

Ameerika Ühendriikide Iseseisvusdeklaratsiooni ning selle väidet, et inimesed on oma Looja poolt varustatud teatud võõrandamatute õigustega.

20. sajandil aga hakati tundma enam huvi selliste õiguste teoloogilise põhjendamise vastu. Eriti paistab see silma 1905. aastal asutatud Baptistide Maailmaliidu resolutsioonidest. Baaseeldus oli usk, et inimesed on loodud „Jumala näo järgi“ ning peegeldavad Jumala poolt antud õigusi (*reflecting the rights of God*). James Wood, kes töötas aastaid inimõigusi ja usuvabadust propageeriva USA Baptistide Ühendkomitee (*USA Baptist Joint Committee*) esimehena, väljendas oma seisukohti nõnda:

Kui pöördume inimõiguste uurimiseks Piibli poole, siis, nagu üks teadlane on täheldanud, „teeme nõnda tihedas seoses jumalike õigustega“. Nendest jumalikest õigustest saab inimõiguste standard ja neist saavad meile jumalikul kohustused [—] Inimõiguste kontseptsioonil on kindel teoloogiline jalgealune, mis seisneb Jumala näo järgi loodud indiviidi väärikuses ja väärtuses. (Wood 1997: 11)

Loomuõiguste kontekstis on baptistid alati väitnud, et õigus kummar-dada Jumalat vabalt on kõigi inimõiguste alus. Kommenteerides loomuõiguste rolli inimõiguste süsteemis, kirjutab Fiddes (2020: 7):

Võime öelda, et religiooni roll inimese identiteedis, usundi fenomeni olemuslik universaalsus ja keskne koht, mida see inimühiskonnas hõivab, annavad häid põhjuseid usuvabaduse taotlemiseks eraldiseisva sättena.

AUSTUS SÜDAMETUNNISTUSE VASTU

Varajased baptistid nägid usuvabaduse alustalana ka südametunnistuse vabadust, mida omakorda vaadeldi Püha Vaimu tööriistana inimhinge harimiseks. Selle ülesanne oli

teha teatavaks Jumala nõudmised sellistena, nagu neid on Pühakirjas ilmutatud ja koguduse ühisele meelele avatud. Südametunnistus seisneb vastutuses Jumala ja Kristuse kohtumõistmise ees. (Fiddes 2020: 8)

Ühe varase näite võib leida 1612. aasta usutunnistuses, mida kasutasid baptistlikud kongregatsioonid Amsterdamis vahetult Helwyse grupi Inglismaale naasmise järel. Selles selgitatakse, et õigus individuaalsele

südametunnistusele piirab tsiviilvõimu, sest inimese südametunnistus on Kristuse meelevalla all:

Magistraat ei tohi oma ametipositsiooni kasutades sekkuda religiooni või südametunnistuse küsimustesse, et sundida inimesi ühte või teise usku või doktriini, vaid kristlik religioon tuleb jätta vabaks, iga inimese enda südametunnistusele [—], sest ainuüksi Kristus on kuningas ja seaduseandja kirikule ja südametunnistusele. (Lumpkin 2011: 128)

Hilisemad baptistid pöördusid südametunnistuse poole selleks, et toetada loomuõiguste kontseptsiooni. Südametunnistuse õiguse (*right of conscience*) idee väljendamiseks hakati eelkõige Ameerika Ühendriikides kasutama hingeabaduse (*soul freedom*) või kuulsa baptisti juhi E. Y. Mullinsi loodud hinge pädevusala (*soul competence*) mõistet. 1905. aastal Londonis toimunud Baptistide Maailmaliidu avakongressil pakkus J. D. Freeman järgneva kokkuvõtte:

Oma hingeabaduse postulaadis kinnitame iga inimese õigust olla vabastatud usu- ja südametunnistuse asjus mistahes maiste võimude sunni ja hirmutamise alt. (Fiddes 2020: 9)

ÕIGE TASAKAAL

Olen keskendunud sellele, kuidas Fiddes ühendab baptistliku mõtte kolm juhtlõnga, kuna usun, et tema järeldus on oluline ja kasulik:

Baptistid on loonud kõige tõhusama usuvabaduse kaitse, kus kolm elementi – Jumala meelevald, inimõigused ja südametunnistus – on kombineeritud. (10)

Fiddes osutab tähelepanu ka juhtudele, kus ühte aspekti on teiste arvelt liigselt rõhutatud. Selle tulemus on piiratud vaade usuvabadusele. Jumaliku valitsemise üleliigne rõhutamine on vahel viinud baptiste keeldumiseni laiendada usuvabadust kõigile inimestele. Ainuüksi õigustele viitamine aga võib viia soovini, et riik tuleks vastu kõigile usu- või südametunnistuse õigustele, arvestamata üldist hüvangut. Südametunnistuse aspekti liigne rõhutamine võib omakorda viia individualismini. Viimane on vastuolus arusaamaga, mida baptistid on alati rõhutanud: Kristus kõnetab Püha Vaimu läbi kogukonda kui tervikut.

HELWYSE VISIOONI JÄTKUVAD VÄLJAKUTSED: USUVABADUS LAIEMAS INIMÕIGUSTE KONTEKSTIS

Viimastel aastatel on Helwyse visioon universaalsest usuvabadusest baptiste inspireerinud ja ka proovile pannud. Seda eriti siis, kui on suheldud lääneühiskondadega, mis on muutunud aina enam sekulaarseks, kuid samaaegselt ka religioosselt mitmekesisemaks. Niisugune transformatsioon tuleneb inimeste suurest liikuvusest maailmas, mille käigus tuuakse kaasa enda usuline kuuluvus. Sellises kontekstis omandavad Helwyse sõnad uue jõu ja pakilisuse.

Alates 20. sajandi keskpaigast on baptistid mõtestanud usuvabadust inimõigusena. Nad on saanud aru, kui oluline on defineerida usuvabadust viisil, mis on kooskõlas inimõiguste ülddeklaratsiooni ja Euroopa inimõiguste konventsiooniga. Baptistid on tõdenud, et artikkel 18 ühtib 400 aasta eest Helwyse sõnastatud visiooniga. Samas pidades silmas sekulaarses Euroopas aina laiemalt levivat tendentsi käsitleda inimõigusi peaaegu millestki sõltumatute baasväärtustena, on baptistid püüdnud säilitada arusaama niisuguste õiguste olemuslikust tinglikkusest, rõhutades Kristuse ja inimese südametunnistuse meeleva, Fiddesi kirjeldatud kolme elementi eeldustena ühendades.

On veel üks põhjus, miks usuvabaduse probleemi laiemas inimõiguste kontekstis nägemine võib baptistide jaoks oluline olla. Baptismi ajaloost leiab õppetunde sellest, mis võib juhtuda, kui enda usuvabadus saadakse teiste inimõiguste ignoreerimise arvelt. Ühe näitena võib tuua saksa baptistide hoiakuid 1930. aastatel. Natsionaalsotsialistliku režiimiga jõuti kompromissini, mis võimaldas baptistidel levitada oma usku ja evangeeliumi vabamalt kui kunagi varem. Selle eeltingimuseks oli aga baptistide loobumine katsetest juhtida tähelepanu teiste inimõiguste rikkumisele. Režiim eeldas, et nad vaikivad juutide saatuse ning teiste tol ajal Saksa maal aset leidvate inimsusevastaste kuritegude osas. 1984. aasta Euroopa Baptistiföderatsiooni kongressil tunnistasid saksa baptistid avalikult, et 1930. ja 1940. aastail alistusid nad sageli „ideoloogilisele manipulatsioonile ega näidanud üles suuremat vaprust tõe ja õigluse tunnistamisel“ (Strübind 1991: ptk 1–3).

Teises kontekstis, kommunistlikus blokis vahemikus 1945–1991, seisnes baptistide ees olev väljakutse hoopis tasakaalu leidmises. Ühest küljest oli võimalik riigi nõuetele vastu tules ja „kohanedes“ suuremat usulist vabadust saada – sellega kaasnes võimalus hoida kirikuid avatuna ja jätkata teenimist mõningate piirangutega. Teine variant oli absolutism: kui leiti, et nõutavad kompromissid lähevad vastuollu evangeeliumi terviklikkusega, võis kogudus igasugusest ametlikust staatusest ilma jääda ja seeläbi riikliku ahistamise ning tagakiusamise ohvriks langetada. Nagu on kirjutatud ühes toona mõjukas teoses, pidid baptistid ja teised kristlased ellujäämise nimel diskreetsuse ja vapruse pingeväljas opereerima. Teadaolevalt toimus 1960. aastate alguses Nõukogude Liidu baptistide seas suur lõhenemine. Need, kes arvasid, et baptistide kohanemine riigivõimu nõudmistega on läinud liiga kaugele, löid lahku ning moodustasid pörandaaluse baptistide liidu (*initsiatiivniki*) (Peck 2011).

Ka tänapäeval pakub usuvabadus laiemas inimõiguste kontekstis baptistidele väljakutset – eriti kui nende enda püsijäämine on ohustatud, nagu võib näha eespool esitatud Põhja-Nigeeria näitest.

KOKKUVÕTE

Helwyse algne visioon ühiskonnast, mis tagab usuvabaduse kõigile kodanikele võrdselt, oli tema kaasaegsel Inglismaal ja ka pikalt pärast seda saavutamatu. Nagu mainitud, tekkis enamik Euroopa baptistikogukondi kontekstis, kus riigivõim neid ahistas, piiras või vangistas. Samuti leidub tänapäeval baptiste, kes kannatavad oma uskumuste tõttu tagakiusamise all. Nii Euroopa Baptistiföderatsioon kui ka Baptistide Maailmeliit püüavad teha selgitustööd asjakohaste riiklike ja rahvusvaheliste asutuste juures, olgu tegemist ÜRO, Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni, teiste usuvabadust edendavate grupeeringute või riiklike valitsuste usuasjade osakondadega. Koostöös niisuguste asutustega on baptistid taotlenud usu- või veendumusvabadust Myanmaris elavatele rohingya moslemitele, Hiina uiguuridele, Bangladeshis ateistidele ja ka teistele tagakiusatud kristlastele.

Nagu olen proovinud näidata, on baptistlik arusaam usuvabadusest ajaloo vältel eri viisidel arenenud. Kuigi mälestus Helwyse tunnistusest

mingil määral hääbus teiste religioosete, kultuuriliste ja filosoofiliste voolude kerkimisega baptistide vaateväljas, säilis pühendumus universaalsele usuvabadusele (mida ajuti ei suutnud baptistid siiski täielikult omaks võtta).

Tänapäeval on Helwyse pärand taas elustunud kui väärtuslik and baptistlikule tunnistusele nüüdisaegses mitmekesisis ja multireligioosses maailmas. Helwys oli üksik prohvetlik hääl, mis muutus baptistidele üle maailma iseenda ja teiste usuvabaduse kaitsmisel aina olulisemaks. Anni olemus seisneb selles, et elades kooskõlas oma ajaloolisele identiteediga, on baptistid suutnud panustada ka ühiskonna üldisesse hüvanguisse, seistes mitte üksnes iseenda, vaid kõigi inimeste usuvabaduse eest, ning kaitses isegi neid, kellega neil endil on sügavad usualased lahkarvamused.⁴

2012. aastal tähistasid baptistid Helwyse raamatu 400. aastapäeva ja esimese baptistikoguduse rajamist Inglismaal. Samal aastal kinnitati Baptistide Maailmaliidu aastakoosolekul usuvabaduse komisjoni dokumendiga jätkuvat pühendumust usuvabaduse küsimusele 21. sajandil. Dokumendis asetatakse usuvabadus vabas riigis asuva vabakoguduse baptistliku visiooni südamikku, ning julgustatakse baptiste olema selle aktiivsed eestkõnelejad.

Me peame kuulutama usuvabadust kõigile inimestele üle maailma, mitte üksnes nendele, kes jagavad meie uskumusi. Helwyse kombel mitmeusu- lise pluralistliku ühiskonna aktsepteerimine ja sügavam mõistmine soodustab aktiivset kontakti, mitte eemaletõmbumist või katseid risti võimu jõu ja seadusega kehtestada. (Fiddes 2020: 13)

Inglise keelest tõlkinud Anna Elisabeth Lõuna ja Mikael Raihhelgauz

⁴ Ühe silmapaistva näitena võib tuua Venemaa baptistide liidu kirja, milles avaldati toetust jehoovatunnistajatele. Viimased on kuulutatud Venemaal täiesti illegaalseks. Kirja ingliskeelne versioon on saadaval (Suko 2017).

Bibliograafia

- Bangs, Jeremy D. 2010. „Dutch Contributions to Religious Toleration“. *Church History*, 79-3: 591–596.
- Coffey, John. 2000. *Persecution and Toleration in Protestant England 1558–1689*. Harlow, England: Longman.
- Coffey, John. 2002. „From Helwys to Leland: Baptists and Religious Toleration in England and America“. *The Gospel in the World*, ed. David W. Bebbington: 23–28. Carlisle: Paternoster.
- Evans, Malcolm; Petito, Fabio; Thane, Katharine. 2017. *Article 18: From Rhetoric to Reality*. London: All Party Parliamentary Group for International Freedom of Religion or Belief.
- Fiddes, Paul S. 2018. „Covenant and the Inheritance of Separatism“. *The Fourth Strand of the Reformation: the Covenant Theology of Anabaptists, English Separatists and Early General Baptists*, ed. Paul S. Fiddes: 63–91. Oxford: Regents Park College.
- Fiddes, Paul S. 2020. „Religious Rights and Freedoms within the Baptist Tradition“, avaldamata artikkel.
- Green, Bernard. 1997. *Tomorrow's Man: A Biography of James Henry Rushbrooke*. Didcot: The Baptist Historical Society.
- Helwys, Thomas. 1935. *The Mystery of Iniquity*. London: Baptist Historical Society.
- Helwys, Thomas. 1998. *A Short Declaration of the Mystery of Iniquity*. Macon, GA: Mercer University Press.
- Klassen, Ed. 1981. *Anabaptism in Outline*. Waterloo: Herald Press.
- Kruppa, Patricia. 1982. *Charles Haddon Spurgeon: A Preacher's Progress*. London ja New York: Routledge.
- Langley, Jonathan. 2014. „The Silent Majority in the Middle East Seeks Peace, interview with Lebanese Baptist theologian, Martin Accad“. *Good Faith Media*: 28.10.2014, <https://goodfaithmedia.org/the-silent-majority-in-middle-east-seeks-peace-cms-22230/> (11.10.2020).
- Lumpkin, William L. 2011. *Baptist Confessions of Faith*. Valley Forge: Judson Press.
- McBeth, Leon, H. 1987. *The Baptist Heritage: Four Centuries of Witness*. Nashville, TN: Broadman Press.

- McBeth, Leon, H. 1990. *A Source Book for Baptist Heritage*. Nashville, TN: Broadman Press.
- Peck, Anthony. 2011. „Against the Tide: Episodes Highlighting the Situation of Religious Freedom for Baptists in Central and Eastern Europe, 1908-2008“. *Baptists and the World: Renewing the Vision*. edd. John H. Y. Briggs, Anthony R. Cross: 104–119. Oxford: Regents Park College.
- Peck, Anthony. 2015. „Thomas Helwys, Unlikely Prophet of Universal Religious Freedom“. *Engaging the Jubilee: Freedom and Justice Papers of the Baptist World Alliance*, edd. Raimundo C. Barreto Jr., Kenneth L. Sehested, Luis N. Rivera-Pagán: 10–27. Falls Church VA, Baptist World Alliance.
- Peck, Anthony. 2020. „Baptists and Human Rights“. *Journal of European Baptist Studies*, vol 20, No 1: 30–46.
- Strübind, Andrea. 1991. *Die unfreie Freikirche: Der Bund der Baptisten-gemeinden im 'Dritten Reich'*. Neukirchen: SCM R. Brockhaus.
- Suko, Caleb. 2017. „An Open Letter to Vladimir Putin from Russian Baptists About Religious Freedom“. *Suko Family*, <https://sukofamily.org/an-open-letter-to-vladimir-putin-from-russian-baptists-about-religious-freedom/> (10.06.2021).
- Wood, James E. 1997. *Baptists and Human Rights*. McLean, VA: Baptist World Alliance.
- World Council of Churches; Pontifical Council for Interreligious Dialogue; World Evangelical Alliance. 2011. *Christian Witness in a Multi-Religious World: Recommendations for Conduct*, https://www.oikoumene.org/sites/default/files/Document/ChristianWitness_recommendations.pdf (11.10.2020).
- Wright, Stephen. 2006. *The Early English Baptists, 1603–1649*. Suffolk: Boydell & Brewer.
- ÜRO. 1948. *Inimõiguste ülddeklaratsioon*, <https://vm.ee/et/uro-inimoiguste-ulddeklaratsioon> (10.06.2021).